

Анка ИГНАТОВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

НАЦИОНАЛНИЯТ ЦЪРКОВЕН ИСТОРИКО- АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ В СОЦИОКУЛТУРНОТО ПРОСТРАНСТВО

Anka IGNATOVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

THE NATIONAL CHURCH HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN THE SOCIO-CULTURAL SPACE

The National Church Historical and Archaeological Museum is one of the biggest and oldest museums in Bulgaria and is in possession of a unique fund of movable cultural valuables belonging to the Bulgarian Orthodox Church. The aim of the present paper is to present the role of the museum in the socio-cultural space accentuating on the different forms of communication within the territory of the museum as well as outside it. The analysis of the museum’s activities shows that the National Church Historical and Archaeological Museum still remains a classical type of museum failing to be in line with the notion of a modern museum institution. In this connection, concrete suggestions are offered with a view to its wider opening to the audience.

Keywords: the National Church Historical and Archaeological Museum, movable cultural valuables belonging to the Bulgarian Orthodox Church, museum communication, permanent exposition, exhibition.

Музеят е институция с ярко изразени социални функции, които непрекъснато се променят заедно с обществото. В края на ХХ и началото на ХХІ в. под влияние на социокултурните и глобализационни процеси той претърпява съществена трансформация, превръщайки се в многофункционален социален институт. Това намира отражение и в периодичните актуализации на определенията за музей.

Дефиницията на термина „музей“ в Устава на Международния съвет на музеите (известен с англоезичната абревиатура ИКОМ), съгласно последното изменение, прието по време на ХХІ Генерална конференция на организацията във Виена през 2007 г., гласи: „Музеят е постоянна институция с идеална цел в служба на обществото и неговото развитие, отворен за публиката, който придобива, съхранява, проучва и представя материалното и нематериалното наследство на човечеството и неговата околна среда с образователна и изследователска цел, както и за естетическа наслада“ (ICOM 2007). В същия смисъл

е и последната редакция на определението за музей в чл. 24 на българския Закон за културното наследство: „Музеят е културна и научна организация, която издирва, изучава, опазва и представя културни ценности, природни образци и антропологични останки с познавателна, образователна и естетическа цел“ (Закон за изменение... 2011).

Обектът на настоящата публикация е Националният църковен историко-археологически музей, който е един от големите и стари музеи в България, а предметът ѝ – дейността на музея, разкриваща ролята му в социокултурното пространство. Акцентира се върху различните форми на комуникация както в рамките на самия музей, така и извън него. Прави се опит да се даде отговор на въпроса доколко прилаганите в практиката на музея форми на музейна комуникация са актуални и отговарят на потребностите на съвременното общество.

Издирването на църковни старини в България започва непосредствено след Освобождението, но началото на едно по-системно събиране на ръкописи и старопечатни книги, на старинни и ценни икони, утвари, архивни документи и други исторически материали се поставя с разпореждания на Светия Синод на Българската православна църква от 90-те години на XIX в. Следват „Наставления за събиране на църковни и манастирски старини“ и още няколко разпореждания на Св. Синод в тази насока, в резултат на което присинодалната сбирка нараства значително (Пандурски 1977: 11).

Тази сбирка е в основата на Църковния историко-археологически музей, учреден с приемането на неговия правилник от Св. Синод на 13 декември 1921 г. С утвърждаването на правилника от Министерството на народното просвещение със Заповед № 198 от 17 февруари 1923 г. новата музейна институция е официално узаконена (Пандурски 1977: 11). Съгласно § 2 на посочения документ в структурно отношение тя се състои от 4 отдела: художествено-иконописен, художествено-индустриален, ръкописен и църковноисторически. Начините за попълване на музейния фонд са регламентирани в § 13: „1) чрез прибиране на принадлежащи на Българската православна църква, излезли от употребуване църковни старини и документи, находящи се в подведомствени на църквата учреждения и институти, и 2) чрез подаръци и разкопки“ (Архив 2003: 419). В забележка към същия параграф се пояснява, че при извънредни случаи за откупуването на някоя особено важна църковна старина е необходимо решение на Музейния комитет, утвърдено от Св. Синод.

От създаването си и до днес музеят се помещава в проектираната от австрийския арх. Фридрих Грюнангер сграда на Духовната академия (дн. Богословски факултет на Софийския университет), която е построена в началото на XX в. като паметник в чест на учредяването на Българската екзархия през 1870 г. От 1998 г. тя е със статут на архитектурно-строителна и художествена недвижима културна ценност от национално значение (Списък 1998). Разположена е в самия център на столицата, което по принцип се явява важна предпоставка за привличане на повече музейна публика.

Заслугата за изграждането на Църковния историко-археологически музей като първостепенна културна институция принадлежи на неговия основател и дългогодишен директор академик протоерей Иван Гошев, професор по литургия, християнска археология и църковно изкуство в Богословския факултет на Софийския университет. Той е изключителен ерудит, който с голямо усърдие обикаля страната, дава указания за издирване и събиране на старини. Във връзка с прилагането на Окръжно № 834 от 29 януари 1930 г., имащо за цел да съдейства за преодоляване на небрежното отношение към паметниците, свързани с църковното ни минало, той изготвя специално наставление, което да послужи на църковно-административните органи за ръководство при събирането им. В него подробно разяснява какво следва да се разбира под понятието „старини”, като ги представя систематизирани в пет групи според вида им – писмени, художествено-иконографски, архитектурни и художествено-индустриални паметници и паметници на църковното ваятелство (Архив 2003: 479-481).

В началото на 1938 г. в „Църковен вестник” е обнародвана Наредба за църковните старини в Царството, по силата на която върховният надзор и ръководството по отношение на културните ценности, собственост на Българската православна църква, се упражнява от Св. Синод чрез органите на Църковния историко-археологически музей (Архив 2003: 514). На тях се дава право, съгласно чл. 6 на същия документ, да прибират в музея срещу подписана от неговия директор разписка всяка старина, която не се съхранява добре или се намира в опасност, както и „редки важни паметници за църковното минало” и „отделни екземпляри от ония църковни старини, които на известно време се съхраняват в еднообразни или подобни екземпляри” (Архив 2003: 515). Наредбата предвижда регистрация на всички църковни старини в страната. Документът е изготвен в съответствие с изискванията на Закона за старините от 1911 г.

През следващите десетилетия, под ръководството на акад. Иван Гошев (до 1959 г.) и на неговите приемници – проф. д-р Васил Пандурски и Никола Хаджиев, музеят постоянно се обогатява с нови постъпления. Днес неговият фонд включва около 11000 предмети, които дават възможност, както изтъква Н. Хаджиев, единствено в този музей „да се проследи цялостното развитие на християнското изобразително изкуство по българските земи от началото му до края на 19-и и дори до средата на 20-и век“ (Къдрев 2007). Един от най-значимите отдели с голям брой културни ценности е Иконографският отдел, който съдържа икони от Българското средновековие, от епохата на османското владичество и Възраждането, както и възрожденски шампи, оригинални матрици на шампи и др. Художествено-индустриалният или Приложният отдел на музея е един от най-големите по богатство на колекциите. В него се съхраняват много съсьди, утвари, антиминоси, някои стари одежди, плащеници, набедреници, металически и седефени икони, пафти, енголпия, мощехранителници, кадилници, кръстове с емайл и филигран, такива с миниатюрна – атонска дърворезба, както и диптиси и триптиси, редки метални обковки на евангелия. Изключително

богат е и неговият спомагателен фонд, включващ копия, макети, снимков материал, албуми и др. (Пандурски 1978: 25–39).

В действителност музеят успява да събере много повече културни ценности, но е принуден да се раздели с една част от тях. След създаването на държавните архиви в началото на 50-те години на XX в. ценни документи на Св. Синод са предоставени на тогавашния Централен държавен исторически архив (днес неговият документален масив е в Централния държавен архив). Съгласно решение на Св. Синод от 27 ноември 1986 г. отделите „Старопечатен“, „Ръкописи“ и „Исторически архив“ на Националния църковен историко-археологичен музей преминават към учредения през 1974 г. Църковноисторически и архивен институт при Българската Патриаршия, считано от 1 декември 1986 г. В института постъпват 375 славянски, 220 гръцки и около 100 други ръкописи, над 600 старопечатни книги и няколко хиляди документи и снимки от периода на Възраждането и на Българската Екзархия (Темелски 2015).

Част от творбите, изложени в откритата през 1965 г. експозиция на отдела (по-късно филиал) за старобългарско изкуство на Националната художествена галерия в Криптата на патриаршеската катедрала „Св. Александър Невски“, са предоставени от Църковния историко-археологичен музей, както и от различни църкви и манастири в страната.

С постановление на Министерския съвет от 1968 г. музеят е обявен за национален и получава сегашното си име – Национален църковен историко-археологически музей (София. Национален ...).

През годините музейният фонд е широко използван за научни цели от историци, изкуствоведи, богослови и др. Редовно се публикуват материали от всички негови отдели не само от директорите му – акад. Иван Гошев и проф. д-р Васил Пандурски, но и от редица български и чуждестранни учени, сред които са и академиците Йордан Иванов, Иван Снегаров, Кръстю Миятев, Иван Дуйчев и др. (Пандурски 1977: 11; Пандурски 1978: 22). По този начин редица от съхраняваните в музея културни ценности се въвеждат в научно обръщение.

Не липсват и публикации, които са адресирани и до по-широка публика, но те са сравнително малко. Част от тях са отпечатани в „Църковен вестник“ и в някои други вестници и списания, чрез които се популяризира самият музей или отделни културни ценности от неговия фонд.

Основната форма на музейна комуникация е експозицията. Националният църковен историко-археологически музей разполага с малка експозиционна площ, което не позволява голям брой творби (дори изключително ценни) да бъдат включени в неговата постоянна експозиция. Поради липса на необходимите помещения, изложените музейни предмети са поставени прекалено близо едни до други, което затруднява тяхното внимателно и пълноценно разглеждане и възприемане. Това се отнася най-вече до иконите с две лица, чиито две различни изображения често пъти са равностойни по значение и качество на изпълнение, но зрителят е принуден „да възприеме само едната им страна, а

другата остава скрита и нерядко неподозирана за него“ (Пандурски 1977: 7, Предговор от Атанас Стойков). Всъщност Националният църковен историко-археологически музей притежава 4 от общо 6-те двулицеви икони в България (Къдрев 2007). Няма как да не се съгласим с мнението на Атанас Стойков, че дори посетителят „да добие възможността да се запознае както подобава с всички експонати на този музей, то без да има специална историческа и изкуствоведческа подготовка, трудно би могъл да се ориентира напълно в онова, което разглежда, и да добие представа за действителната му стойност и значение“ (Пандурски 1977: 7). Ето защо екскурзоводската беседа е необходима, за да направи музейната експозиция разбираема за неспециализирана публика. Уредниците на музея обаче предлагат безплатни беседи на български и немски език само за групи над 10 души (Национален църковен..., а).

Достъпът до постоянната музейна експозиция в известна степен се ограничава и поради работното време на институцията, което не е съобразено със свободното време на хората. Тя е отворена само в делничните дни между 9,00 и 17,00 часа и е с обедна почивка (Национален църковен..., б).

Чрез временните експозиции (изложби) Националният църковен историко-археологически музей има възможност да покаже и други предмети от своята безценна съкровищница, съхранявани във фондохранилището. Културни ценности от неговия фонд намират място във всички представителни изложби на старото българско изобразително изкуство в чужбина – Париж (1963 г.), Есен (1964 г.), Москва и Ленинград (1969 и 1976 г.), Варшава, Прага и Братислава (1969 г.), Будапеща и Осака (1970 г.), Берлин (1976 г.), Виена (1977 г.), а също и у нас – София (1968–1969, 1973 и 1976 г.) (Пандурски 1978: 22–23). През следващите десетилетия участието на музея в организираните предимно на тематичен принцип временни експозиции (съвместни и самостоятелни) като цяло нараства, макар и с различна степен на интензивност.

Сред забележителните гостуващи изложби на Националният църковен историко-археологически музей от началото на XXI в. са тези във Виена, Трир, Москва, осъществени в периода 2007–2009 г. Във връзка с честването на 1700-годишнината от провъзгласяването на Константин Велики за император на Римската империя от 3 май до 5 юни 2007 г. в абатство „Химерод“ близо до гр. Трир, Германия музеят гостува със самостоятелна представителна изложба „Походът на българското православие“. На нея е показана за първи път пред публика неизлаганата дори в самия музей Бачковска плащеница от XV в. Сред включените в изложбата предмети са и двустранната икона Св. Богородица Одигитрия” (1541 г.), иконата „Св. Троица Старозаветна“ (1598 г.) и други шедьоври на българската иконопис (Никола Хаджиев: Върви се... 2007).

На 13 ноември същата година в Епископския дворец във Виена при изключителен обществен интерес е открита изложбата „Огън и дух – 1000 години български икони“, посветена на приеждането на България за член на Европейския съюз. Залите на двореца се оказват тесни, за да поберат стотиците

посетители, поради което церемонията по откриването е показвана на големи видеоекрани. На нея присъства тогавашният министър на културата Стефан Данаилов, който връчва на главните организатори на изложбата – директорите на двата музея Никола Хаджиев и д-р Бернхард Бюлер, високото отличие на Министерството на културата „Златен век“ и грамота „За принос в развитието на отношенията между българската и австрийската духовна култура“ (Министърът на културата... 2007). В благодарственото си писмо до проф. Данаилов директорът на Катедралния музей д-р Бюлер отбелязва, че изложбата „остави забележителен спомен и предизвика огромен медиен отзвук“ (Министър Стефан Данаилов... 2008). След Австрия изложбата, която в голямата си част излага за първи път икони и литургични предмети от Националния църковен историко-археологически музей в чужбина, по-късно гостува и в гр. Франкфурт на Майн, Германия.

Музеят е сред организаторите на съвместната изложба „Икони от България XIII – XIX в.“, състояла се от 2 септември до 31 октомври 2009 г. в Държавния исторически музей в Москва, по повод Годината на България в Русия. Каталогът на изложбата, включващ едни от най-представителните паметници на християнското изкуство в България от фондовете на няколко музея и личната колекция на академик Светлин Русев, е достъпен он-лайн (Икони 2009).

Във връзка с писмо на директора на Националния църковен историко-археологически музей от 19 август 2009 г. относно изложбата в Москва, Св. Синод на Българската православна църква на 23 септември 2009 г. взема следното решение: „Да бъде подготвено и изпратено писмо до г-н Хаджиев, занаяпред оригинали, собственост на НЦИАМ, да не бъдат изнасяни по никакъв начин и по никаква причина и предлог извън сградата на Музея, а да бъдат подготвени копия на иконите, които след решението и благословието на Светия Синод ще могат да участват като експонати в различни изложби“ (Решения... 2009). От някои коментари в интернет във връзка с чуждестранните изложби на музея, може да се предположи, че с това решение се цели опазването на културните ценности в добро физическо състояние.

Забраната за изнасяне на икони от основния фонд на Националния църковен историко-археологически музей ограничава в определена степен неговата експозиционна дейност. Тя не се отнася до останалите видове предмети, което позволява на музея да участва, както и преди, в няколко изложби в страната, организирани съвместно с други културни и научни институции. Сред тях са „Екзархията е Отечеството“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (2010 г.) (Библиотеката... 2010), „С кръст, огън и слово“ в Столичната библиотека (2013 г.) (Изложби ...) и др. Като цяло дейността на музея във връзка с организирането на временни експозиции има спорадичен характер.

Всъщност изложбите се явяват една от основните форми на сътрудничество на Националния църковен историко-археологически музей с други

институции. Предмети от фонда на музея са използвани през годините при създаването на редица научно-популярни, документални и дори игрални филми, телевизионни предавания, адресирани до широката публика (Пандурски 1977: 12).

В наши дни интернет, която е най-бързо развиващата се медия, предоставя неограничени възможности за популяризиране на музея, както и за по-широк достъп до неговия фонд. Доколко те се използват от Националния църковен историко-археологически музей?

Музеят няма официален сайт. Информация за него се съдържа на сайта на Българската патриаршия и на сайта „Православието“. Като културна институция с общонационално значение и един от стоте туристически обекта музеят се рекламира от почти всички туристически сайтове, като *bulgariatravel.org*, *bulgariainside.com*, *www.tourism-bg.net*, *turistbg.com* и др. За популяризиране на дейността му допринасят и някои интервюта на директора на музея пред медиите, част от които могат да бъдат открити в глобалната мрежа (Никола Хаджиев: Върви се... 2007; Разходка... 2013 и др.).

Независимо от богатия си и великолепен музейен фонд и прекрасното си местоположение засега Националният църковен историко-археологически музей си остава в определена степен една затворена в себе си музейна институция. Не би било погрешно тя да се определи и като елитарна – предпочитана от специалисти (историчи, изкуствоведи и др.) и не толкова популярна сред останалите слоеве на обществото, по редица причини (част от тях изтъкнати по-горе в изложението).

За по-успешната интеграция на Националния църковен историко-археологически музей в съвременното социокултурно пространство е необходимо да се извършат редица дейности в съответствие с новите тенденции в областта на музеологията. На първо място, да се разшири и модернизира постоянната експозиция на музея, която се явява негова визитна картичка (както впрочем и на всеки друг музей). Така ще бъдат извадени на постоянен показ повече предмети от музейния фонд. Представени по един атрактивен (вкл. и интерактивен) начин те неминуемо ще провокират обществен интерес и ще увеличат посещаемостта. Регулярното организиране на временни експозиции (собствени, съвместни и гостуващи) в сградата на музея също би допринесло за това. Дигитализирането на културните ценности от музейния фонд е друга първостепенна задача както на този, така и на всички останали музеи в страната. Министерството на културата все още не е изпълнило поетия преди десетилетие ангажимент за разработването на единен софтуер за дигитализация на културно-историческото наследство във връзка с изграждането на единна информационна система на българските музеи. Въпреки това редица музеи в страната вече дигитализират предмети от своите фондове и осигуряват онлайн достъп макар и до една съвсем малка част от тях. Очаква се и Националният църковен историко-археологически музей да присъства във виртуалното пространство със собствен информационно наситен сайт. За да се превърне в

популярна и търсена културна институция той трябва да разгърне по-активна културно-образователна дейност, която да включва и разработването на образователни програми за различни категории музейна публика.

Отчитайки дейността на Националния църковен историко-археологически музей в областта на музейната комуникация може да заключим, че той си остава класически тип музей, който се асоциира до голяма степен с храма, където на човека е отредено най-скромното място. За да се превърне в музей-форум, централно място в дейността му трябва да заеме посетителят. За целта е необходимо да разшири и осъвремени формите на музейна комуникация. Това ще направи по-осезаемо присъствието му в социокултурното пространство, а съхраняваното в него културноисторическо наследство на Българската православна църква ще стигне до възможно най-широк кръг хора.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY

Архив 2003: *Архив на българските архиви*. Съст.: К. Анчова, М. Пискова, М. Тодоракова. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“. [**Архив 2003:** *Arhiv na balgarskite arhivi*. Sast.: K. Anchova, M. Piskova, M. Todorakova. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski“.]

Закон за изменение... 2011: Закон за изменение и допълнение на Закона за културното наследство. – Държавен вестник, бр. 54, 15 юли 2011. [**Zakon za izmenenie... 2011:** *Zakon za izmenenie i dopalnenie na Zakona za kulturnoto nasledstvo*. – Darzhaven vestnik, br. 54, 15 yuli 2011.]

Пандурски 1977: Пандурски, В. *Паметници на изкуството в Църковния историко-археологически музей – София*. София: Български художник. [**Pandurski 1977:** *Pamelnitsi na izkustvoto v Tsarkovniya istoriko-arheologicheski muzey – Sofiya*. Sofiya: Balgarski hudozhnik.]

Пандурски 1978: Пандурски, В. Централният църковен историко-археологически музей. // *Известия на Църковноисторическия и архивен институт и Централния църковен историко-археологически музей*, том 1, 21-40; електронна версия – <http://www.bg-patriarshia.bg/index.php?file=church_arch_instit.xml> [**Pandurski 1978:** *Pandurski, V. Tsentralniyat tsarkoven istoriko-arheologicheski muzey*. // *Izvestiya na Tsarkovnoistoricheskiya i arhiven institut i Tsentralniya tsarkoven istoriko-arheologicheski muzey*, tom 1, 21-40; elektronna versiya – <http://www.bg-patriarshia.bg/index.php?file=church_arch_instit.xml>]

Списък 1998: Списък на обявените в „Известия“, бр. 73 от 1955 г. паметници на културата в София от „местно значение“, които се прекатегоризират в категория „национално значение“. – *Държавен вестник*, бр. 25, 4 март 1998. [**Spisak 1998:** *Spisak na obyavenite v „Izvestiya“*, br. 73 ot 1955 g. pamelnitsi na kulturata v Sofiya ot „mestno znachenie“, koito se prekategorizirat v kategoriya „natsionalno znachenie“. // *Darzhaven vestnik*, br. 25, 4 mart 1998.]

Интернет базирани източници / Internet sources:

Библиотеката... 2010: *Библиотеката „Св. св. Кирил и Методий“ представя изложбата „Екзархията е Отечеството“*. КРОСС. 8 април. – <<https://dveri.bg/3kyac>>

(последно посетен на 20.05.2015 г.) [**Bibliotekata... 2010:** *Bibliotekata „Sv. sv. Kiril i Metodiy” predstavva izlozhbata „Ekzarhiyata e Otechestvoto”*. KROSS. 8 april. – <<https://dveri.bg/3kyac>>] (last visited May 20, 2015)

Изложби...: *Изложби – Общински културен институт „Музей за история на София”*. [**Izlozhbi...:** *Izlozhbi – Obshtinski kulturen institut „Muzeu za istoriya na Sofiya”*. – <<http://www.sofiahistorigymuseum.bg/bg/za-nas/%D0%B8%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B1%D0%B8>>] (last visited June 21, 2015)

Иконы 2009: *Иконы из Болгарии XIII–XIX в.* [Каталог]. Состав.: Ралица Русева. София: Уникарт ЕООД; електронна версия [<https://www.academia.edu/25988913/%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%AB_%D0%98%D0%97_%D0%91%D0%9E%D0%9B%D0%93%D0%90%D0%A0%D0%98%D0%98_%D0%A5%D0%86%D0%86%D0%86_%D0%A5%D0%86%D0%A5_%D0%92%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%92>] (последно посетен на 08.04.2015 г.) [**Ikonay 2009:** *Ikony iz Bolgarii XIII–XIX v.* [Katalog]. Sostav.: Ralitsa Ruseva. Sofiya: Unikart EOOD; elektronna versiya]

Къдрев 2007: Къдрев, П. *Български църковни светини гостуваха в Германия*. 28 юни. – <<https://www.pravoslavie.bg/%D0%A1%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%8A%D1%82/%D0%B1%D1%8A%D0%B%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%86%D1%8A%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8-%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%85>>] (последно посетен на 18. 08.2015 г.) [**Kadrev 2007:** Kadrev, P. *Balgarski tsarkovni svetini gostuvaha v Germaniya*. 28 yuni.]

Министърът на културата... 2007: *Министърът на културата проф. Стефан Данаилов откри в Епископския дворец във Виена голямата изложба „Огън и дух – 1 000 години български икони”*. 14 ноември. – <<https://dveri.bg/3kyq9>>] (последно посетен на 14.06.2015 г.) [**Ministarat na kulturata... 2007:** *Ministarat na kulturata prof. Stefan Danailov откри v Episkopskiya dvorets vav Viena golyamata izlozhba „Ogan i duh – 1 000 godini balgarski ikoni”*]

Министър Стефан Данаилов... 2008: *Министър Стефан Данаилов получи благодарствено писмо от директора на Катедралния музей във Виена по повод изложбата „Огън и дух – 1000 години български икони”, 1 февруари*. – <<http://www.mc.government.bg/newsn.php?n=789&q=%EB%E8%F2&p=5>>] (последно посетен на 17.03.2015 г.) [**Ministar Stefan Danailov... 2008:** *Ministar Stefan Danailov poluchi blagodarstveno pismo ot direktora na Katedralniya muzeu vav Viena po povod izlozhbata „Ogan i duh – 1000 godini balgarski ikoni”*. 1 fevruari]

Национален църковен..., а: *Национален църковен историко-археологически музей при Светия Синод – гр. София*. – <<http://www.bulgariatravel.org/article/details/334>>] (последно посетен на 14.09.2015 г.) [**Natsionalen tsarkoven..., а:** *Natsionalen tsarkoven istoriko-arheologicheski muzeu pri Svetiya Sinod – gr. Sofiya*.]

Национален църковен..., б: *Национален църковен историко-археологически музей при Св. Синод (НЦИАМ)*. – <<http://pravoslavieto.com/history/muzei/nciam/index.htm>>] (последно посетен на 19.08.2015 г.) [**Natsionalen tsarkoven..., б:** *Natsionalen tsarkoven istoriko-arheologicheski muzeu pri Sv. Sinod (NTSIAM)*.]

Никола Хаджиев: Върви се... 2007: Никола Хаджиев: *Върви се към обединение на християнството*. [Интервю на Десислава Антова с Никола Хаджиев, директор на Национален църковен историко-археологически музей, по повод изложбата „Походът на българското православие” в Трир.], 23 юни. – <<https://www.pravoslavie.bg/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B2%D1%8E%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D1%85%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%B5%D0%B2-%D0%B2%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B8-%D1%81%D0%B5-%D0%BA%D1%8A%D0%BC-%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8>> (последно посетен на 19.08.2015 г.) [**Nikola Hadzhiev: Varvi se... 2007:** Nikola Hadzhiev: *Varvi se kam obedinenie na hristiyanstvoto*. [Intervyu na Desislava Antova s Nikola Hadzhiev, direktor na Natsionalen tsarkoven istoriko-arheologicheski muzey, po povod izlozhbata „Pohodat na balgarskoto pravoslavie” v Trir.] 23 yuni]

Разходка...2013: *Разходка из Националния църковно-археологически музей*. 2 май. – <<http://news7.bg/predavanja/oshte-neshto/vsichki-vidia/razhodka-iz-natsionalniya-tsarkovno-arheologicheski-muzey/6847#.Vg7bxuyqqk>> (последно посетен на 19.05.2015 г.) [**Razhodka...2013:** *Razhodka iz Natsionalniya tsarkovno-arheologicheski muzey*. 2 may]

Решения...2009: *Решения на Светия Синод на Българската православна църква в пълен състав от заседанието на 23 септември 2009 г.* – <<http://www.bg-patriarshia.bg/news.php?id=12877>> (последно посетен на 09.09.2015 г.) [**Resheniya...2009:** *Resheniya na Svetiya Sinod na Balgarskata pravoslavna tsarkva v palen sastav ot zasedanieto na 23 septemvri 2009 g*]

София. Национален...: *София. Национален църковен историко-археологически музей при Св. Синод*. – <<http://pravoslavieto.com/history/muzei/nciam/index.htm>> (последно посетен на 19.02.2015 г.) [**Sofiya. Natsionalen...:** *Sofiya. Natsionalen tsarkoven istoriko-arheologicheski muzey pri Sv. Sinod*]

Темелски 2015: Темелски, Хр. *Църковно-исторически и архивен институт (ЦИАИ)*. – <http://bg-patriarshia.bg/index.php?file=church_hist_instit.xml> (последно посетен на 25.08.2015 г.) [**Temelski 2015:** Temelski, Hr. *Tsarkovno-istoricheski i arhiven institut (TSIAI)*.]

ICOM 2007: *ICOM Internal Rules and Regulations. Approved in Vienna (Austria)* – August 24. – <<http://archives.icom.museum/statutes.html#2>> (last visited May 19, 2015)

bulgariatravel.org – <<http://www.bulgariatravel.org/article/details/334>> (last visited September 3, 2015)

bulgariainside.com – <<http://www.bulgariainside.com/bg/articles/%D0%A6%D1%8A%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BE-%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BA%D1%8A%D0%BC-%D0%A1%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%8F-%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B4/474/index.html>> (last visited September 5, 2015)

tourism-bg.net – <http://www.tourism-bg.net/obekti/60_sofia_tsarkoven_muzei.html> (last visited September 5, 2015)

turistbg.com – <<http://www.turistbg.com/bulgaria/zabejitelnosti/100-nto/91-60-sofia-muzej-svetia-sinod>> (last visited September 5, 2015)